

A DOKUMENTUMOKON TÚL

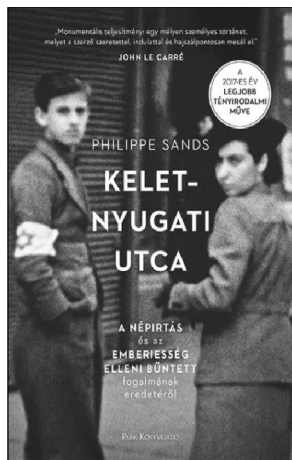
Philippe Sands: Kelet-nyugati utca.

A népirtás és az emberiesség elleni büntett fogalmának eredetéről

„Nem felejtettem el. Csak úgy döntöttem, nem emlékszem” (457.). Ezt válaszolja Philippe Sands néhai nagyapjának egyik még életben lévő unokahúga a szerző háborút firtató kérdéseire. Sands tiszteletben tartja az idős hölgy, Herta kívánságát, hisz ki szeretne többek között arra emlékezni, hogy a ma Ukrajnához tartozó Lviv zsidó lakosságának egy részét egy csoport fegyveres az erdőbe vezeti, majd kis idő elteltével csak a rendfenntartó szervek emberei térnek vissza. Philippe Sands, a világhírű nemzetközi jogász, a *Kelet-nyugati utca* szerzője sem tud emlékezni. Nem csupán azért, mert másodgenerációs túlélőként (édesanyját csecsemőkorában csempészték ki Bécsből) nem élhette át az egykori eseményeket, hanem mert nagyapja, Leon Buchholz Hertához hasonlóan nem kívánt beszélni az eseményekről, így unokája utólagosan kreált emlékekkel sem rendelkezik. Ez a másodgenerációra jellemző jelenség Sands könyvének egyik főbb kérdése is: képes-e az ember több mint hét évtizeddel a holokauszt után megismerni ősei történetét, azokat a tetteket, motívációkat, (lehetséges) érzéseket, amelyek nem csupán a saját, de – a kötet tanúsága szerint – az utódok identitását is nagyban meghatározta?

Sands tényregénye azonban nem csupán ezzel foglalkozik, központi figurája pedig nem is Leon, hanem sokkal inkább a mai Lviv (korábbi nevein, aszerint, hogy éppen az Osztrák–Magyar Monarchiához, Lengyelországhoz vagy a Szovjetunióhoz tartozott: Lemberg, Lwów, Lvov) városa, amely nem csupán nagyapja életének központi helyszíne, hanem annak a két később világhírűvé váló jogásznak is, akik az 1945–46 között lezajlott nürnbergi perben kulcsszerepet játszottak, és külön-külön véghez vitték az emberiesség elleni büntett és a népirtás (genocídium) fogalmának jogi beágyazását az éppen születő nemzetközi jogba. Sands is emiatt kezdi meg nyomozását, ugyanis egy Lvivben tartott vendégelőadás során szöget üt a fejébe, hogy habár karrierje során ő is többször találkozott a Hersch Lauterpachthoz és a Raphael Lemkinhez köthető büntetőjogi kategóriákkal, az egykor szintén a nagyapja városában élő jogtudósok karrierjét meghatározó eseményekről – akárcsak nagyapjáról – semmit sem tud. Sands tehát elhatározza, hogy a hátramaradt emléktárgyak, iratok átkutatásával és a még életben lévő szemtanúk kikérdezésével megpróbálja felfedni mind nagyapja, mind pedig a két jogtudós férfi életét, a századfordulótól egészen a nürnbergi Igazságügyi Palota 600-as terméig.

Habár a kötet felépítése jól strukturált, és egy-egy fejezet a történet legfőbb szereplőinek életútját dolgozza fel – felhasználva korabeli és utólagosan kiadott dokumentumokat

Fordította Farkas Krisztina

Park Kiadó

Budapest, 2020

560 oldal, 4950 Ft

–, a történet során Sands kis túlzással világkörüli utat tesz, folyamatosan ugrálva az időben, hogy felgöngyölítse a Lvivben összefutó szálakat. Ez a nyomozás pedig nem csupán személyes felfedezéseket hoz a szerző számára, de a holokauszt másodgenerációjának egyfajta univerzális tapasztalatát is felfedi: a múlt, az ősök megismerhetetlenségének kínját, vagy éppen a túl sok ismeret átkát. Utóbbihoz kapcsolódik Sands egyik „sorstársa”, Niklas Frank, akinek apja, Hans Frank a háború alatt a megszállt lengyel területek főkoronázója volt. A szerzővel ellentétben Niklas épp hogy túl sokat tud náci apjáról: ismeri a Frank hatáskörében felállított gettók, koncentrációs táborok, haláltáborok történetét, az áldozatok szenvedéseit, és tisztában van vele, hogy apjának (habár ezt a későbbi tárgyalásokon igyekezett elkendőzni) milyen szerepe volt a gettók felszámolásában. Emellett azonban apja hétköznapi oldalát is jól ismeri Niklas, beleértve szokásait, irodáját (a benne lévő lopott műkincsekkel együtt), anyjához való viszonyát stb. A *Kelet-nyugati utca* feltárt történetei tele vannak ehhez hasonló szívszorító pillanatokkal, sorsokkal, melyek – személyes kötődésük és a szikár, ám pontos leírások okán – csöppet sem hatnak hatásvadásznak, éppen ellenkezőleg: minden túlríttség, manírosság nélkül mutatja be az egykori események kitörölhetetlen hatását, amelynek sem a felejtés, sem a részletes emlékezés nem lehet ellenszere. Ám a Niklaséhoz hasonló mikrotörténetek csupán átkötő elemekként funkcionálnak a múlt és a jelen között. A regény legfőbb szereplője a már említett Lauterpacht, Lemkin és Leon mellett maga Hans Frank, a történet végpontja pedig a nürnbergi per, melyben a vádat (részben) a két jogász képviseli, míg Hans a vádlottak padján várja az ítéletet.

Tényregényről lévén szó, a *Kelet-nyugati utca* alapvetően dokumentumokra támaszkodva igyekszik feltárni az általa vizsgált témát, ám olyan narratív keretbe ágyazva, amely bizonyos műfaji kódokat, sémákat használ. Ahogy már korábban is mondtam, Sands bölcsen kerül el az így felbukkanó esetleges hatásvadász elemek alkalmazását, ennek ellenére a felkutatott és alaposan áttanulmányozott forrásanyagot (melyet a szerző pedánsan és jól követhetően lábjegyzetel) formába kellett öntenie. Ezért – habár ez nem zavaró, sőt, sokszor segíti az elmélyülést – Sands gyakran alkalmaz például a detektívregényekből ismert fogásokat: előre- és visszautalásokat, visszatérő, rejtélyes figurák ciklikus felelegetését, bizonyos magánéleti vakfoltokkal kapcsolatos spekulációkat stb. Utóbbival kapcsolatban visszatérő motívum az egyes szereplők esetleges homoszexualitása. Sands (érthető okokból) nagy hangsúlyt fektet a főszereplői családfájára, családi kapcsolataira, ám gyakran homályos utalásokat tesz például nagyapja, Hans Frank vagy éppen Lemkin esetleges homoszexualitására. Noha ez a kérdés a nagyapa kapcsán a szerző számára akár releváns is lehet, ez a szál egyik karakter esetében sincs kibontva, a szerző nem jár utána, csupán felveti a lehetőséget. Habár az esetleges szexuális orientációk a náci törvények szempontjából fontosnak tűnhetnek, hisz míg Leon és Lemkin így nem csupán zsidósága miatt válhat megbélyegezetté és „kiirtandóvá”, addig Frank esetében – aki Lengyelország elfoglalt területén lényegében Hitler „helytartója” – ideológiai kérdéseket is feszegethetne homoszexualitása. Ám Sands csupán annyiszor és olyan mértékben lebegteti ezt a kérdést, hogy éppen feltűnjön, viszont lényegében semmit sem kezd vele, egyszerűbben szólva: semmilyen formában nem árnyalja döntő módon az adott szereplők megítélését. Ez önmagában nem feltétlenül tűnne fel az olvasónak, ám ha figyelembe vesszük, hogy más, a szereplőket érintő életrajzi adatot, eseményt, hatást több oldalról, alaposan dokumentálva tár fel a szerző, akkor a homoszexualitás meglebegtetése talán mégis inkább szenzációhajhászatként könyvelhető el.

Ezen kívül azonban Sands rendkívül alapos munkát végzett, ami a regény egyik nagy érdeme, jóllehet nemegyszer zavaróvá is válik. Ahogy említettem, a szöveg gyakran él bizonyos feszültségkeltő narratív eljárásokkal, amik – a szerző személyes érintettségén kívül – általában növelik a bevonódást és képesek befogadhatóvá tenni a hatalmas háttéranyagot, ám a szerző többször is túlságosan belemegy a kutatási módszertanába, amelyet a történet

szerves részévé is tesz. Érthetőek ezek az epizódok is, hiszen egyrészt növelik a kész mű hi-telességét, másrészt pedig újabb bizonyítékot adnak a szerző családi hátteréhez és bizonyít-ják a téma iránti elköteleződését. Ettől függetlenül ezek a részek elviszik a fókusz-t, és önismétlővé teszik az összképet. Érthető, hogy Sands bizonyítani akarja, mennyi energiát tett bele a források felkutatásába, ráadásul kivétel nélkül beleszóvi segítői elvitathatatlan érde-meit is, ám a hitelességet a precízen vezetett lábjegyzetek és a magyar kiadás szakmai lek-torálása (Frojimovics Kinga) és fordítói megjegyzései (Farkas Krisztina) már önmagukban is kellően alátámasztják, nem is beszélve a műhöz készült szakirodalmi listáról, névmutatóról stb. Éppen ezért gyakran üresjáratokká válnak azok az epizódok, amikor Sands arról ír, hogy egyes dokumentumokat hogyan kutatott fel, mi vezetett a megtalálásukhoz, vagy éppen milyen véletlen egybeeséseknek köszönhető az éppen aktuális áttörést. A véletlen szerepe pedig gyakran előkerül a nyomozás során: egy-egy hirtelen felbukkanó dokumen-tum, véletlen találkozás, telefon stb. Ezeknek az eseményeknek a kiemelése egy idő után kontraproduktívvá válik, és inkább mesterkéltszínzertet ad egyes epizódoknak. Ez törté-nik például abban a jelenetben, amely a megszállt Krakkó egykori náci kormányzójának, Otto Wächternek ma is életben lévő fiánál tett látogatást örökíti meg. „Véletlenszerűen le-vettem egy könyvet a sűrűn megrakott polcra. A könyv első oldala kisbetűs, takaros német kézírásos dedikációt tartalmazott. [...] A sötétkék, enyhén elmosódott aláírás eltéveszthe-tetlen volt. »H. Himmler, 1944. július 8.«” (358.). Természetesen ez az epizód sokat elárul Otto Wächterről, valamint fiáról, Horstról, ám a jelenet „sorsszerűsége” sokat ront az apját felmenteni vagy legalábbis megérteni kívánó fiú jellemének árnyalásán, tragédiáján, és fikcionalizáló dramaturgiai ívet ad Otto történetének.

Ám Sands kutatása ezekkel együtt is egyedülálló és fantasztikus munka. Nemcsak a módszer részletezése, hanem a kötet felépítése is nagyban segíti a követhetőséget: minden szereplő életútját végigkíséri egészen Nürnbergig, ahol aztán összefutnak Lauterpacht, Lemkin, Leon és Frank – Lviv városa által fókuszált – történeteszálai. Habár a kötet *A nép-irtás és az emberiség elleni büntett fogalmának eredetéről* alcímet kapta, Sands munkája ennél jóval szélesebb témát dolgozott fel és nem csupán a két fogalom megalkotóira koncentrált, illetve az ő életüket sem kizárólag a jogi karrierjük szempontjából kutatta és írta le. Mindezzel pedig Sands egyrészt elkerülte azt, hogy egy (laikusok számára) „száraz” jog-történeti munkát kapjunk kézhez, másrészt pedig rávilágíthatott az egyes szereplők és mellékszereplők életútjának közös pontjaira, amelyek gyakorta okoznak katartikus, szív-szorító vagy éppen a jogi frázisokat jóval meghaladó (jog)filozófiai elgondolásokat. A kö-tet a két jogász története révén az egyén és a csoport kérdéskörét járja körül. Habár mind Lauterpacht, mind pedig Lemkin különböző módokon sikeresen elmenekül a háború elől, mégis mindketten érintettek – és mindketten más koncepció alapján képzelték el a néme-tekét érintő, háború utáni igazságszolgáltatást. Míg az Angliában leteleplülő Lauterpacht az emberek egyénre szabott, alapvető jogaira helyezte a hangsúlyt az emberiség elleni büntett fogalmának bevezetésével, addig a kalandos körülmények között a Szovjetunió-n és Japánon keresztül az USA-ba menekülő, kollégájánál jóval szenvedélyesebb és impul-zívabb Lemkin a különböző embercsoportok védelmét tartotta elengedhetetlennek, és a háború után is arra koncentrált, hogy a népiirtás büntetőjogi kategóriává váljon, hiszen nézete szerint számtalan országban indítanak támadást komplett vallási, faji csoportok ellen, azok teljes kiirtását megcélözva. Habár a két jogász a nürnbergi per előtt legfeljebb hallomásból ismerte egymást (közben is inkább csak egymás szövegein keresztül) – annak dacára, hogy ifjú korukban Leonnal együtt Lvivben éltek –, a kettőjük közötti alapvető nézeteltérés végigkíséri a szöveget. Jóllehet Sands szerint az idők során a népiirtás fogal-ma végül kiemelkedett a háborús bűnökét vizsgáló esetek során, szövegéből kitűnik, hogy ő inkább Lauterpacht koncepcióját tartja előnyösebbnek, ez azonban nem jelenti azt, hogy részrehajló lenne. Mind Lauterpacht, mind pedig Lemkin életútját a lehető legpon-

tosabban, hiteles dokumentumokon keresztül ismerteti, pályájuk pedig a nürnbergi pert taglaló fejezetben keresztezi egymást, igaz, csupán szakmailag.

A történet e pontján ütköznek a legsűrűbben a megismert szereplők életútjai. Míg Lauterpacht és büntetőjogi koncepciója kitüntetett szerepet kapott az évszázad egyik legfontosabb tárgyalása során, addig Lemkin elgondolása mindössze néhány alkalommal került elő, és végül a tárgyalást lezáró beszédekben se neveztek népirtásnak a németek által elkövetett bűnöket. Arról nem is beszélve, hogy míg Lauterpacht helyet kapott a vádat alkotó jogi csapatban, Lemkin – főleg túlbuzgalmának köszönhetően – a partvonalról kísérte figyelemmel a tárgyalások előmenetelét. Első ránézésre ez „csupán” technikai ellentétnek tűnhet, ám Sands nagyon érzékletesen képes a történet szövetébe integrálni a különböző elnevezések eltérő jogi következményeit. Azzal, hogy Lauterpacht koncepcióját fogadta el a nemzetközi jogászcsoport, egyértelmű üzenetet fogalmaztak meg a nürnbergi perrel kapcsolatban: minden olyan bűn, amit 1939 előtt követtek el (esetenként éppen a szövetségesek), nem képezi tárgyát sem a pernek, sem a pert meghatározó alapfogalmaknak. Ezzel pedig nem csupán a megelőző népirtásokat nem vették számba, de kivonták a németek felelősségét firtató tárgyalássorozatból mindazokat az inzultusokat, személyes tragédiákat, generációkat meghatározó veszteségeket, amelyeket például Leon, Lauterpacht és Lemkin is elszenvedtek. Hiszen annak ellenére, hogy a két jogász sikeresen megmenekült a holokauszt elől, családjuk történetét évtizedeken-évszázadokon át végigkísérik az antiszemita inzultusok, míg végül megalázta, kisémmizte őket a Német Birodalom, majd elémésztette őket Auschwitz, Treblinka vagy Majdanek. Lauterpacht személyes tragédiája itt a legélesebb: nem elég, hogy családjának Galíciában maradt tagjai a háború áldozatai lettek, az általa végtelenül tisztelt szabadságjogok tükrében kell mindazokat a személyeket kollégáival egyetemben vizsgálnia, akik felelősek ezekért a tragédiáért. Ezen a ponton válik Hans Frank szerepe még hangsúlyosabbá, hiszen Sands a róla szóló fejezetben már felfedte mindazokat a tetteket és dokumentumokat (a per során is előkerül a saját kezűleg jegyzett több tucat kötetet magába foglaló naplójúteménye), amelyek bizonyítják bűnösségét, ám ekkor neki is ki kell zárnia mindazokat a hatásokat, amelyek, igaz, közvetetten, de az ő életét is befolyásolták. Sands pedig képes megtartani ezt a nézőpontot, és a nürnbergi eseményeket taglaló epizód az, amely vitán felül a leghitelesebben, mégis a legemberibb módon képes bemutatni mindazokat a következményeket, amelyeket a megelőző oldalakon leírt: a holokauszt egyéni tragédiák olyan sorozata, amelyet nem lehet egyetlen tárgyalás útján sem lezárni, megtorolni vagy éppen értelmezni. Leon, Lauterpacht, Lemkin, Niklas és Sands utóélete, családtörténete bizonyítja, hogy a precízen feltárt bizonyítékok értelmezése, rendszerezése és az életutak megírása sem képes kapcsolatot teremteni mindazzal, ami szűken nézve Lvivben, Galíciában, tágabban pedig Európában lezajlott az 1930-as évektől '45-ig.

A *Kelet-nyugati utca* a dokumentumok regénye: nem csupán a jogi akták, beszámolók, vallomások, történeti munkák rendszerezését mutatja be, hanem azt a szélmalomharcot, amely során az egyén megpróbálja utólagosan megteremteni valaki életét, érzéseit, motívációit, indokait, megsárgult iratokon, memoárokon és fényképeken keresztül. Habár a tárgyalások során a legtöbb vádlottat vagy kivégezték (köztük Hans Frankot), vagy életfogytiglanra ítélték, Sands szövegének végkicsengése mégsem hoz elégtételt. A szerző nem került közelebb nagyapjához, akiről emlékeztetőnek mindössze a hátrahagyott antiszemita rendelkezések, iratok és családi képek maradtak, családjából pedig még annyi sem. És hiába derített ki nagyapjáról és családjáról addig ismeretlen tényeket (például papírokon keresztül megismerte az édesanyját kimenekítő hittérítő nőt), az őket övező veszteség mértékét és az ezt okozó terhet sosem tudta egészen átérezni, átvenni. Philippe Sands regénye tehát a dokumentumok kettősségét is hirdeti: levéltári anyagok, rendeletek, memoárok, fényképek száza mutatják meg többek között Lviv zsidóságának virág-

korát és pusztulását, ám mindezek csupán absztrakt tapasztalatot képesek közvetíteni. Ettől függetlenül Sands szövege nem állt meg a felszínnél, hanem a dokumentumokon keresztül arcot adott mind az áldozatoknak, mind pedig az elkövetőknek. A kötet talán legnagyobb érdeme az, hogy stílusával és személyes hangvételével képes volt túllátni a dokumentumok által hirdetett tényalapú statisztikákon, jogi kategóriákon. Lauterpacht, Lemkin, Leon, de még Hans Frank is emberként jelenik meg a kötet lapjain, a fényképek és egyéb dokumentumok, tanúvallomások valódi gesztusokat, ismerős érzéseket hordoznak, és a visszafordíthatatlan veszteség, düh, továbbá a mérhetetlen gonoszság, cinikus-ság érzéseit hirdetik. Így, habár valamiféle kapcsolatot teremtenek a jelen és a múlt között, ezek a dokumentumok – bármilyen kimeríthetetlennek is tűnik a forrásuk – a hiány jelei is egyben: Sands, habár közelebb került nagyapjához, az áldozatokhoz, illetve az elkövetőkhöz és az utódaikhoz, képtelen átérezni a fájdalmat, felfogni a motivációkat. Maradtak tehát a fényképek, iratok, beszámolók és a Lvivi erdő, amelynek a mélyén a tömegsírban fekszenek a felkutatott dokumentumok rég elfeledett szereplői. A *Kelet-nyugati utca* ezeknek az embereknek az emlékkönyvévé válik: Phillipe Sands megrendítő munkája közelebb hozta hozzánk ezeket az elmosódott, megkopott arcokat, melyek a fényképekről néznek ránk, és felfedte gyilkosaikat is, akiknek nem volt más céljuk, mint hogy ezek az arcok soha többé ne legyenek láthatók. A *Kelet-nyugati utcának* ez az aspektusa pedig talán a legtöbb, amit hasonló műfajú műtől elvárhatunk, és felidézi Amir Guttfreund *A mi holokausztunk* című regénye egyik szereplőjének gondolatát: „A holokauszt nem volt rendkívüli. Hétköznapi emberek hajtották végre, és hétköznapi emberek voltak az áldozatai”. Ezeknek az embereknek a krónikája ez a nagy ívű mű.

JELENKOR

magazin 2021

Röhrig Géza

regényrészlete

PRÓZA

Bán Zsófia
Darvasi László
Fodor Janka
Halász Rita
Harag Anita
Hetényi Zsuzsa
Puskás Panni
Szvoren Edina

VERS

Bertók László
Fehér Renátó
Turi Tímea

INTERJÚ

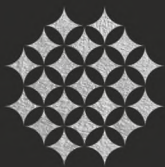
Bösze Ádám
Cseri László
Rohr Róbert
Tompa Andrea

KÜLFÖLD

Havasréti József
P. Müller Péter

JELENKOR-ELŐFIZETÉSÉRT AJÁNDÉKMAGAZIN!

Első alkalommal jelenik meg a *Jelenkor* rendhagyó, színes, 84 oldalas magazinja. A hagyományteremtés szándékával létrehozott, évente egyszer megjelenő kiadványt automatikusan postázzuk mindazok számára, akik 2021-ben egy teljes évre előfizetik szerkesztőségünkön keresztül a *Jelenkor* folyóiratot.

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGVED

10% kedvezmény pécsieknek
a Zsolnay porcelántermékek,
étkészletek, ékszerek
és ezin áruk árából.

Pécs, Felsővámház u. 52.
Zsolnay Kulturális Negyed
Kézműves Boltok Utcája
Nyitva: kedd–vasárnap: 09.00–17.00-ig

zsolnayshop@zsn.hu • Tel: 72 500 385

www.zsolnaynegyed.hu

PÉCSI SOR
PRÉMIUM LAGER

